

Inleiding

L. Verschaffel, Katholieke Universiteit Leuven

Sedert enkele jaren is de ORD een gezamenlijk congres van de wetenschappelijke verenigingen van Nederlandse en Vlaamse onderwijskundigen (respectievelijk VOR en VFO). Het congres vervult dan ook een cruciale rol in de uitwisseling van Nederlands en Vlaams onderwijsonderzoek. Dit jaar vond het congres in Antwerpen plaats. In de lange geschiedenis van de ORD was het nog maar de tweede keer dat het congres in Vlaanderen werd georganiseerd. Wellicht mede omwille van de gunstige ligging van Antwerpen en al het fraais dat deze stad te bieden heeft, kon de ORD dit jaar opnieuw rekenen op een talrijke opkomst van Nederlandse en Vlaamse onderwijsonderzoekers. Een systematisch overzicht van de zowat 200 bijdragen die op het congres werden gepresenteerd, is te vinden in de verzorgde proceedings getiteld "Onderwijsonderzoek in Nederland en Vlaanderen" onder redactie van congresvoorzitter Daems en medewerkers Rymenans en Rogiest.

Traditiegetrouw heeft Pedagogische Studiën een aantal Nederlandse en Vlaamse congresdeelnemers gevraagd om kort verslag uit te brengen van wat hen - voor wat betreft hun eigen expertisedomein - is opgevallen en bijgebleven. De verschillende domeinen die in dit verslag aan bod komen, komen overeen met de wetenschappelijke VOR-divisies die sedert vele jaren tevens als raamwerk voor de organisatie van het wetenschappelijk programma van de ORD fungeren, namelijk: Curriculum; Leren en Instructie; Onderwijs en Samenleving; Methodologie en Evaluatie; Lerarenopleiding en Leraarsgedrag; Beroepsopleiding, Bedrijfsopleidingen en Volwasseneneducatie; Hoger Onderwijs; Beleid en Organisatie in het Onderwijs; ICT en Onderwijs.

Daarnaast hadden de organisatoren drie meer centrale aandachtsgebieden naar voren

geschoven, namelijk: (1) Vakdidactiek; (2) De rol van taal in onderwijssituaties en (3) Onderwijs in de grote steden. Bijdragen in deze drie aandachtsgebieden werden geprogrammeerd binnen de bovengenoemde thema's vanwege hun inhoudelijke samenhang daarmee, maar ze werden daarnaast wel apart onder de aandacht gebracht op het congres (en in de 'proceedings'). Zo was er een interessante rondetafel over de inhoud en de rol van vakdidactiek als wetenschappelijke discipline. Verder was er een aparte plaats gereserveerd voor een terugblik op afgerond onderzoek van de Programmaraad voor het Onderwijsonderzoek (PROO) van NWO via enkele symposia waarin enige samenhangende onderzoeken werden voorgesteld en besproken.

De algemene problematiek van de programmatiek en het beleid inzake onderwijsonderzoek in Nederland en Vlaanderen kwam tijdens de ORD ook ruimschoots aan bod. Tijdens de openings sessie werden de positie van en de problemen rond het onderwijsonderzoek in Nederland en Vlaanderen respectievelijk belicht door Creemers (RU Groningen) en door de Leuvense onderwijs-socioloog Verhoeven. Daar sloot meteen een forumdiscussie over het onderwijsonderzoek in Vlaanderen op aan, waaraan deelgenomen werd door vertegenwoordigers van de diverse bij dit beleid betrokken actoren. De relatie tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk stond dan weer centraal in de boeiende plenaire lezing van de Leuvense historisch pedagoog Depaep, getiteld "Gesplitst of gespleten. Geschiedkundige beschouwingen over de verhouding van praktisch-professionele kennis tegenover wetenschappelijk onderzoek inzake opvoeding en onderwijs". Aan de overige plenaire lezingen die op de ORD werden gehouden, wordt op diverse plaatsen in dit verslag aandacht besteed.

Traditiegetrouw werd tijdens de openingszitting van de ORD de VOR-prijs voor het beste proefschrift uitgereikt. Dit jaar viel die te beurt aan Oosterheert voor haar proef-

schrift "How student teachers learn". Daarna werd - voor het eerst - ook de prijs uitgereikt voor het beste artikel in de vorige jaargang van *Pedagogische Studiën*. Deze prijs ging naar Broer, Aarnoutse, Kieviet en van Leeuwe voor het artikel getiteld "Leren schema's maken. Een onderzoek naar de effecten van een lessenserie 'Schema's maken' voor de hoogste groep van het basisonderwijs".

Curriculum

W. Kuiper, Universiteit Twente

Het thema "Curriculum" omvatte deze keer drie symposia, een papersessie, twee rondetafels, twee posters en een forumdiscussie en was daarmee naar omvang en inhoud aardig gevuld.

"Taal in andere vakken: hoe is het en hoe kan het?" was de titel van een door de afdeling Primair Onderwijs van de SLO georganiseerd symposium. Taaldidactici, zo werd gesteld, vragen geregeld aandacht voor taal bij andere vakken. Het mes kan daarbij aan twee kanten snijden. Andere vakken bieden het taalonderwijs levensechte, authentieke situaties waarin taal op een functionele manier kan worden gebruikt. Anderzijds bevorderen taalactiviteiten begripsontwikkeling en vaardigheden op het gebied van andere vakken. Het symposium omvatte, naast een inleiding (Paus), bijdragen over "Taalactiviteiten in methoden voor Oriëntatie op mens en wereld" (Van Graft, e.a.) en "Integratie van ICT en taal in techniekonderwijs op de basisschool" (Van der Meij, e.a.). Dit was een interessant symposium over een thema dat herinneringen oproep aan discussies 20 à 25 jaar geleden over de rol van taal in elke onderwijsleersituaties, indertijd aangezwengeld door de Nijmeegse Werkgroep Taaldidactiek (1978) en het SLO-project "Taalvaardigheid in de basisschool" (Lentz & Van Tuijl, 1982).

Tijdens de papersessies werd de aandacht vooral getrokken door een bijdrage over "Het ontwikkelen van activerend leren in het VMBO". Verslag werd gedaan van een maand thematisch onderwijs over "400 Jaar VOC" op twee locaties van het Bonhoeffer College in Enschede. Getracht is vakkenintegratie en teamdidactiek in vijf eerste klassen

uit het leerwegondersteunend onderwijs te realiseren. In de nagestreefde teamdidactiek staat actief, zelfstandig en vooral ook samenwerkend leren centraal. Het gekozen thema is in april 2002 door kernteams op de twee locaties uitgevoerd. Door de kernteams (o.l.v. Homminga) is met ondersteuning van de SLO (Hooghoff) een samenhangend lessenplan, een totaalbeeld, voor alle aan het thema bijdragende vakken opgesteld. Per deelnemend vak zijn lesmaterialen ontwikkeld en lesprocedures uitgewerkt. De eerste uitvoering bestond uit een excursie naar de Batawiawerf in Lelystad, het in de vorm van een spel nareizen van een VOC-schip van Nederland naar Batavia, het maken van een logboek en krant, het koken van "scheepskost", het bouwen van een model van een VOC-schip, en het voorbereiden van een eindpresentatie voor de ouders en verzorgers. Door de afdeling Curriculum van UT/TO (Almekinders) is een formatieve evaluatie van de eerste implementatieronde uitgevoerd. Daaruit bleek zowel bij docenten (de eigenlijke ontwikkelaars) als leerlingen enthousiasme voor het thema en de didactische benadering. Ook kwam naar voren dat veel meer materiaal was ontwikkeld dan uitgevoerd kon worden en dat het organiseren van praktische zaken de discussie en reflectie over teamdidactiek in de weg stond. Tevens heeft het met twee locaties ontwikkelen van een thema gediend als katalysator in een recent gestart fusieproces. Een mooi voorbeeld van een combinatie van praktijkgerichte leerplanontwikkeling (gekoppeld aan empirische beproeving), professionalisering van docenten en schoolontwikkeling.

Verder vond er een forumdiscussie plaats over "De zin en onzin van curriculumvernieuwing in het voortgezet onderwijs". Aanleiding tot deze sessie was het weinig succesvolle verloop van de drie vernieuwingen die op dit moment plaatsvinden in het voortgezet onderwijs: de invoering van leerwegen in het derde en vierde jaar vmbo, de invoering van de Basisvorming en de invoering van de Tweede Fase annex het Studiehuis. Kranten en vaktijdschriften staan er bol van. De forumdiscussie richtte zich op de Basisvorming en de Tweede Fase en het Studiehuis. De Basisvorming, nog geen 10 jaar geleden inge-

voerd, wordt ingrijpend herzien (kerncurriculum, differentieel curriculum, drie niveaus). Sinds de invoering van de Tweede Fase en het Studiehuis regent het klachten van de kant van docenten en ook leerlingen over overladenheid, versnippering, werkdruk en didactische verschraling. De deelnemers aan de forumdiscussie - twee onderwijskundigen (Meijnen en Van den Akker) en twee vakdidactici (Eijkelhof en Van Streun) - bogen zich over de vraag over wat goed en niet goed gaat en hoe het beter zou kunnen. Dat gebeurde aan de hand van vier stellingen over inhoudelijke vraagstukken omtrent de vaststelling van doelen en inhouden (het "wat") en vier stellingen over beleidsmatige perspectieven inzake sociaal-politieke besluitvorming en het proces van invoering (het "hoe"). De volgende redenering liep als een rode draad door de discussie: een forse reductie en scherpe prioritering van doelen en inhouden voor wat betreft het landelijk te uniformeren kerncurriculum is noodzakelijk (met minder losse vakken, bv. 'science', en minder pedagogisch-didactische wensdromen, bijv. zelfstandig werken). Daarmee moet worden voorkomen dat een onhanteerbaar en overladen pakket op de stoep van docenten en leerlingen wordt gelegd. Probeer echter niet alles centraal te regelen. Laat inhoudelijke uitbreiding/accentuering en didactische concretisering aan scholen over. Geef ze daarvoor de ruimte via een differentieel deel ter grootte van een derde deel van de beschikbare leeren studietijd. Daarmee wordt bevorderd dat scholen zich meer eigenaar van een vernieuwing gaan voelen. En, daarmee samenhangend: investeer veel meer in de professionele ontwikkeling van docenten.

Leren en Instructie

A. Lazonder, Universiteit Twente

De 29ste ORD stond in het teken van vakdidactiek en taal. Beide thema's kwamen goed tot uitdrukking in het programma van de divisie Leren en Instructie.

Vakdidactiek kwam onder andere aan bod in de bijdragen over rekenonderwijs. In het PROO-symposium "Optimalisering van onderwijsleerprocessen" stond de vraag cen-

traal hoe rekenzwakke leerlingen tot kwalitatief betere oplossingsstrategieën kunnen komen. In vier nauw aan elkaar gerelateerde studies werd onderzocht of de didactiek van het realistisch rekenonderwijs, waarin de eigen inbreng in het vinden van oplossingen wordt benadrukt, geschikt is voor deze doelgroep. Tegen de verwachting (van sommigen) in blijkt dat rekenzwakke leerlingen over het algemeen meer baat hebben bij directe instructie in oplossingsstrategieën.

Het symposium "Leren en onderwijzen van onderzoek doen in de Tweede Fase" had eveneens een sterk vakdidactische invulling. Vakdidactici uit de bèta- en gammavakken spraken vanuit verschillende invalshoeken over het profielwerkstuk. Het onderzoek van Rijborz richtte zich op de praktische opdrachten die leerlingen voorbereiden op het maken van een profielwerkstuk. Van der Schee onderzocht of leerlingen in staat zijn een goede onderzoeksvraag te formuleren en hoe docenten de leerlingen hierop kunnen voorbereiden. Risken analyseerde twee leermethoden geschiedenis op de aanwezigheid van onderzoeksvaardigheden en Genseberger ging na hoe de onderzoekshouding van leerlingen kan worden verbeterd. Uit alle bijdragen bleek dat praktijkgericht onderzoek naar het maken van een profielwerkstuk soms lastig is te realiseren. Een meer inhoudelijke conclusie is dat docentsturing bij het maken van een profielwerkstuk gewenst is.

Taal vervult een dubbelfunctie: het is een leerdoel en een leerinstrument. Van Eerde en Hager onderzochten of deze functies verenigbaar zijn in de praktijk van het wiskundeonderwijs. Zij analyseerden klassikale wiskundelessen vanuit taaldidactisch en wiskundedidactisch perspectief. Ondanks theoretisch-didactische overeenkomsten leidt realistisch wiskundeonderwijs in de praktijk niet automatisch tot een stimulerend leerklimaat voor (tweede-)taalverwerving, zo luidde de conclusie. Een mogelijke oorzaak is dat de geobserveerde wiskundedocent taalverwerving niet als zijn taak beschouwt. Misschien verandert deze houding wanneer blijkt dat meer aandacht voor taalverwerving het rendement in wiskundelessen vergroot.

Taal speelde verder een hoofdrol in de diverse bijdragen over samenwerkend leren. Zo

onderzoekt Saab de communicatie van leerlingen die via een 'chat box' samenwerkten aan een ontdekkende leertaak. Via 'log file'-analyse is geprobeerd te achterhalen welke verbalisaties een positief effect hebben op leerprestaties. Hoewel de analyses nog niet zijn afgerond, gaven de voorlopige resultaten een goed beeld van de aard van de interactie bij synchrone on line communicatie.

In het onderzoek van Lockhorst werd een asynchrone leeromgeving gebruikt. Wat betreft de communicatie is het opvallend dat de deelnemers aan het onderzoek een sterke voorkeur hadden voor 'Face-to-Face' communicatie. Asynchrone communicatie blijkt met name de spontane uitwisseling van ervaringen te belemmeren. Mede op grond van dit gegeven pleitte Kleine Staarman, een van de discussianten, voor een minder 'technology-driven' benadering van CSCL-onderzoek. Niet de technische mogelijkheden van een leeromgeving, maar de menselijke (on)mogelijkheden zouden het uitgangspunt van dit type onderzoek moeten zijn.

Visschers-Pleijers presenteerde een kwalitatief onderzoek naar elaboraties en co-constructies in PGO-groepen. Uit onderzoek bij tweetallen blijkt dat beide indicatoren van kennisconstructie worden gestimuleerd door drie communicatieve processen: vragen stellen en beantwoorden, redeneren, en conflict-resolutie. In relatief grote PGO-groepen blijken deze processen zich ook voor te doen. Opvallend is echter wel dat slechts enkele studenten deze processen actief gebruiken. Een interessante vraag voor vervolgonderzoek is hoe de docent/tutor de overige groepsleden tot actieve participatie kan aanzetten.

Janssen onderzocht het effect van een scholingsprogramma voor leerkrachten om leerlingen beter te leren samenwerken. Leerlingen wiens docent aan deze scholing had deelgenomen, bleken tijdens een taalkaak meer uitspraken te doen die getuigen van veel elaboratie. Dit leidde echter niet tot betere leerprestaties.

Bovengenoemde bijdragen waren verspreid over drie sessies en verschilden wat betreft doelgroep, leertaak, leeromgeving en aard van de communicatie. Desondanks werden in deze studies vrijwel identieke codeer-

schema's gebruikt. Wellicht is het een idee om op de volgende ORD een paneldiscussie of rondetafel aan dit onderwerp te wijden.

Lerarenopleiding en Leraarsgedrag

J. Buitink, Rijksuniversiteit Groningen

Allereerst wil ik stilstaan bij het feit dat Ida Oosterheert, lid van de betreffende divisie, de VOR-dissertatieprijs gewonnen heeft met haar proefschrift "How student teachers learn". Met het toekennen van deze prijs wordt eens te meer duidelijk dat het onderzoek in Nederland en Vlaanderen naar het leerproces van (aanstaande) leraren niet alleen belangrijker wordt, maar ook kwalitatief hoogstaand is.

Het leerproces van (op te leiden) leraren was bij diverse presentaties onderwerp van onderzoek. De volgende zwaartepunten werden in die presentaties zichtbaar:

- Wat zijn de optimale begeleiding en begeleidingsinstrumenten voor leraren in opleiding in een situatie waarin sprake is van zowel een combinatie van werken en leren als van meer en meer zelfstandig leren? Zaken als de mate van sturing, gebruik van portfolio en de invloed van de leeromgeving komen daarbij aan de orde.
- Hoe leren zittende leraren, onder andere in de context van het invoeren van vernieuwingen, in het onderwijs?
- Wat is de invloed van de context op leerpatronen van (aanstaande) leraren?

Binnen deze zwaartepunten kwam het volgende aan de orde: steeds weer bleek dat de mate waarin de lerende zelf actief is, zelf materiaal ontwikkelt, zijn eigen handelen actief analyseert en centraal stelt in het leerproces, en zijn praktijkkennis verwoordt, sterk bepalend is voor het leerresultaat. Dit bleek het geval bij zowel leraren in opleiding als zittende leraren. Ook bleek uit verschillende presentaties dat er vaak sprake is van ongeplande en niet voorziene leerresultaten, waarbij het verloop van het leerproces zich niet gedraagt naar ontwikkelde (cyclische) modellen. Er is vooral sprake van leren door doen, gecombineerd met communicatie met anderen over het leren en het leerresultaat. Eén van de interessante kanten van de 'key-

note'-lezing van Vermunt was dat hij de hierboven genoemde aspecten van het leren lesgeven in een samenhangend kader plaatste. Daarbij gaf hij tevens aan dat leerpatronen van lerenden niet slechts bepaald zijn door persoonlijkheidsfactoren, maar dat de context ook een rol speelt. Als we de individuele presentaties bekijken in het licht van deze keynote-lezing dan valt op dat onderzoek dat her en der binnen het thema "Lerarenopleiding en Leraarsgedrag" wordt uitgevoerd gewild of ongewild een grote mate van samenhang blijkt te vertonen, zeker op conceptueel niveau.

Dat in het leerproces, en daarmee ook in de uitoefening van het beroep, meestal geen sprake is van een rationeel, gepland proces, maar dat gevoelens, basisbehoeften, en onbewuste processen een rol spelen, kwam ook naar voren in een onderwerp dat voor het eerst uitgebreid binnen de divisie aan de orde kwam, te weten de professionele identiteit. Van twee kanten werd het concept *professionele identiteit* belicht. In de discussie kwam naar voren dat een moeilijk punt bij dit concept de duurzaamheid versus stabiliteit is. De meeste aandacht ging echter uit naar de volgende problematiek: is er in de opleiding van leraren sprake van werken aan professionele identiteit (in de opleiding) vanuit eigen diepere drijfveren, of meer van het voorbereiden op een werkelijkheid waarin vooral "overleven" centraal staat (en dus niet de persoonlijke behoeftes en kwaliteiten)?

Deze impressie wil ik afsluiten met het noemen van een drietal hoogtepunten van deze ORD binnen het thema. Het eerste hoogtepunt voor mij was het symposium "Het leren van (aanstaande) docenten" en dan met name de pogingen die ondernomen werden om drie onderzoeken met elkaar te verbinden. Een onverwacht hoogtepunt was een levendige discussie, naar aanleiding van de presentatie van Simon Veenman, over "Instructivisme versus constructivisme". Het derde hoogtepunt was de keynote-lezing van Vermunt die een zeer helder overzicht gaf van de stand van zaken van het huidige onderzoek naar het leren van (op te leiden) leraren en van de (komende) trends en bevindingen.

Hoger Onderwijs

C. Masui, Limburgs Universitair Centrum

In het thema "Hoger Onderwijs" werd een belangrijke plaats ingenomen door de instroom- en doorstroomproblematiek. In totaal hadden 10 bijdragen, gegroepeerd in verschillende sessies, hierop betrekking. Enkele centrale onderzoeksvragen handelden over het identificeren van studentenkenmerken die bepalend zijn voor de studiekeuze (Van Leeuwen, e.a.), voor vroegtijdige sociale en academische integratie en voor studiesucces (Bisscheroux, e.a.; Bruinsma; Severiens) of drop-out (Lacante, e.a.). Ook werd de impact bestudeerd van externe regulering door toelatingsexamens (Buyse, e.a.) instaptoetsen (Vanneste), invoering van een semester-examensysteem (Waeytens, e.a.) en begeleiding van het afstudeerproject (Jansen). In de instroom- en doorstroomstudies werd voor eerst aandacht besteed aan stabiele persoonskenmerken, zoals ethnische en familiale achtergrond en geslacht. Daarnaast werden ook beïnvloedbare studenten- en onderwijskenmerken betrokken in de constructie van predictiemodellen. Opvallende variabelen zijn onder meer de kwaliteit van het studiekeuzeproces en vakinhoudelijke competenties verworven in het voortraject. Verder werd ook aandacht besteed aan affectieve aspecten zoals concentratie, 'self-efficacy beliefs', waarden, faalangst en emotionele stabiliteit en aan metacognitieve vaardigheden zoals planning en zelfevaluatie. Ook de mate waarin de leeromgeving samenwerking tussen studenten stimuleert, gedifferentieerde leertrajecten aanbiedt en de emotionele beleving van de studiesituatie ondersteunt, kwamen uit deze studies als aanknopingspunten voor optimalisatie naar voren.

Naast het voorspellen van de studievoortgang op basis van het geloof in eigen kunnen, (Bruinsma) werd in een papersessie over aard en impact van 'self-efficacy beliefs' ook een bijdrage geleverd over Hbo-competenties in projectonderwijs (Wortman & De Jong) en over 'writing self-efficacy beliefs' en hun invloed op het schrijfproces (Raedts). In de tweede (bijzonder enthousiast onthaalde) studie werd een zeer minutieus opgezet onderzoek voorgesteld waarin zal nagegaan wor-

den in welke mate writing self-efficacy beliefs gerelateerd kunnen worden aan schrijfprocessen en de kwaliteit van het schrijfproduct.

Dat men in het Nederlandse en Vlaamse hoger onderwijs op zoek is naar effectieve innovaties en innovatiestrategieën kwam tot uiting in een symposium, een papersessie, een rondetafel en een poster. In het symposium van Brandt e.a. werd een innovatieaanpak gepresenteerd en bevraagd die gericht was op het ontwikkelen en realiseren van meer studentgecentreerde onderwijsvormen. De uitdagende combinatie van het gelijktijdig (extern) begeleiden én onderzoeken van twee innovatieprojecten in hun pilotfase kreeg alle aandacht. De papersessie over vernieuwende omgevingsaspecten bevatte drie bijdragen: een eerste over het effect van een authentieke en niet-authentieke leertaak op het proces van kennisconstructie en op het eindproduct (Gulikers, e.a.), een tweede over de impact van een authentieke (elektronische) leeromgeving (MILE) (Canters, e.a.) en een derde over de combinatie van cognitieve en meta-cognitieve instructieaspecten (Vos). De rondetafel (Struyven, e.a.) werd geheel gewijd aan percepties van studenten over nieuwe leeromgevingen en het effect van deze percepties op het leergedrag. In de “innovatieposter” werd een ontwerp voorgelegd van een onderzoek naar de meerwaarde van portfolio-eindwerken in de lerarenopleiding (Meeus, e.a.).

Uit de eerder aangehaalde innovatieonderzoekingen bleek reeds het belang van ICT bij het ontwerpen van krachtige leeromgevingen. Daarnaast werd ook nog een symposium georganiseerd over de sociale aspecten van computerondersteund samenwerkend leren (CSCL) in het hoger onderwijs (Bitter-Rijkema, e.a.) en werd in een poster een interactieve website projectvaardigheden gepresenteerd (Oosterhuis-Geers). In het symposium kwamen drie onderzoeken (in de beginfase) aan bod over de sociale aspecten van CSCL. In deze studies zal onderzocht worden welke invloed technische omgevingskenmerken hebben op sociale cohesie en bewustzijn, of een procedure van representatietechnieken miscommunicatie kan verminderen en of didactische ingrepen in een CSCL-context het groepsproces kunnen beïnvloeden.

Hoewel universiteiten en hogescholen vrijwel permanent betrokken zijn bij cycli van interne en externe evaluaties, had slechts één papersessie betrekking op kwaliteitszorg en werd slechts één poster gepresenteerd over een verwant onderwerp, namelijk de inventarisatie van docentcompetenties (Tigelaar, e.a.). In de papersessie werden drie veel belangstelling wekkende bijdragen van de Nederlandse Inspectie voor Hoger Onderwijs gegroepeerd (Hulshof, e.a.; Laman & De Wolf; Van Rijn).

Samenvattend kunnen we stellen dat in dit thema een veelheid aan onderwerpen, benaderingen en studierichtingen aan bod kwamen. Zowel de onderzoeker als de practicus kreeg de gelegenheid om tal van inspirerende ideeën op te doen.

ICT en Onderwijs

M. Valcke, Universiteit Gent

Het is niet eenvoudig het concrete aandeel van ICT-gerelateerd onderzoek te schetsen voor de ORD 2002. Naast de concrete themalijn “ICT en Onderwijs” blijkt de thematiek namelijk ook de andere thema’s uitdrukkelijk te beïnvloeden. Dit bracht heel wat deelnemers tot de vraag of een afzonderlijk ICT-thema nog wel zin heeft. De aard van het gerapporteerde ICT-onderzoek toont echter de urgentie van verder doorgedreven onderzoek duidelijk aan. Een aantal zeer concrete trends komt naar voren in het gepresenteerde onderzoek.

Een eerste trend is de grote kloof tussen de potenties van ICT voor onderwijsvernieuwing en de feitelijke implementatie ervan in de dagelijkse onderwijspraktijk. Zowel Vlaamse als Nederlandse onderzoekers komen tot de conclusie dat voor zowel het lager (l.o.), secundair (s.o.) als het hoger onderwijs (h.o.) de ICT-infrastructuur basaal aanwezig is, ICT echter vooral traditionele instructiebenaderingen ondersteunt en een ICT-instellingsbeleid achterblijft. Deze vaststellingen zijn geen verrassing wanneer onderzoek ook aangeeft dat de vraag met betrekking tot professionalisering van leerkrachten nu vooral gericht is op didactische vaardigheden en het gebruik ervan in het leer- en onderwijsproces.

Deze vaststellingen brachten een discussiant tot “deprimerende” conclusies die in scherp contrast staan met het potentieel van ICT dat uit een tweede onderzoekstrend kan afgeleid worden: het ondersteunen van samenwerkend leren. Als ICT-omgevingen staan hierbij asynchrone discussiegroepen voorop. Onderzoek in het h.o. benadrukt daarbij vooral de mogelijke impact op kennisopbouw (schemaconstructie en -elaboratie) en vaardigheden. Onderzoek in het l.o. en s.o. bekijkt bijvoorbeeld vooral de significante impact van ICT-ondersteund samenwerkend leren op het verwerven van schrijfvaardigheden (PROO-onderzoeken) en wiskundeopgaven. Het is jammer dat deze positieve onderzoeksresultaten niet altijd leiden tot het expliciteren en funderen van een duidelijk theoretisch referentiekader dat de vastgestelde effecten helpt beschrijven en verklaren.

Dit brengt me tot een derde trend, namelijk de mate waarin ICT-onderzoek leidt tot theorievorming. Het valt op dat heel wat onderzoekers vooral kleine microtheorieën voor deelaspecten van (meta-)cognitief functioneren aanpakken en hierdoor de totale complexiteit van het leerproces minder in kaart kunnen brengen. Een krachtig voorbeeld van een grondig onderzochte microtheorie is de ‘cognitive load’-traditie (zie bijdragen Open Universiteit Nederland). Een zestal bijdragen - ook buiten het ICT-thema - behandelden onderzoek waarin deze theorie wordt toegepast, maar anderzijds ook wordt verfijnd. ICT-omgevingen blijken hierbij katalysatoren te zijn die significant ‘cognitive load’ helpen reduceren en/of vermijden.

Hierboven werd reeds verwezen naar de spanning tussen het potentieel van ICT en de feitelijke implementatie in het onderwijs. Een vierde trend is hier indirect aan gerelateerd: de didactiek van e-learning en het systematisch ontwerpen van ICT-omgevingen. Jammer dat hier geen concreet onderzoek werd gepresenteerd, maar eerder een programmalijn voor toekomstig onderzoek. De verschillende onderzoekers - niet toevallig alle van de Open Universiteit Nederland - bleken te pleiten voor een aanpak die feitelijk een herontdekking van het klassieke didactische model weerspiegelt waarbij doelen, leerstof, mediakeuze, werkvormen, evaluatie

en organisatie moeten worden geëxpliciteerd.

Een vijfde, beperkte trend onderzoekt ICT als een ‘tool’ om specifieke leerprocessen en onderwijsimplicaties te onderzoeken. De tools worden dan bijvoorbeeld gepositioneerd als middel tot kennisrepresentatie, om hulp te geven (bijv. hints bij wiskundig probleemoplossen).

Een laatste trend heeft betrekking op de onderzoeksmethodologie die naar voren wordt geschoven in het ICT-onderzoek. In de quasi-experimentele designs valt heel sterk de zeer beperkte omvang van de onderzoeks-‘samples’ op. Slechts één onderzoek (Schellens) rapporteert een design waarin 300 subjecten gedurende vier maanden in het onderzoek betrokken worden. Onderzoekers stellen dan soms wel significante, positieve resultaten vast, maar methodologisch blijven vragen onbeantwoord met betrekking tot gelijkheid van varianties en de controleerbaarheid van variabelen. De reeds geciteerde trend met betrekking tot de microtheorieën speelt hier in het nadeel van de onderzoekers, omdat zij een te grote reductie aan variabelen aanbrengen in de onderzoekssetting. Dit hypothekeert de generaliseerbaarheid van de bevindingen.

De zes trends illustreren duidelijk het onderzoek dat toegespitst is op ICT noodzakelijk blijft en aparte aandacht verdient in een programma van de ORD.

Methodologie en Evaluatie

R. Janssen, Katholieke Universiteit Leuven

In de plenaire lezing over “Formative assessment, classroom learning, and summative testing” hield Black een pleidooi voor een hernieuwde kijk op de evaluatie in de klaspraktijk. Deze hernieuwde kijk kwam daarbij in de praktijk tot stand in een dialoog tussen onderzoekers en leerkrachten. Black illustreerde hoe deze dialoog resulteerde in concrete gedragsveranderingen. Zo gingen leerkrachten meer gerichte vragen stellen en lieten ze leerlingen voldoende tijd (stilte!) om na te denken. Ze verwachtten ook dat steeds alle leerlingen een antwoord moesten kunnen geven (geen vinger opsteken meer). Een ander voorbeeld was dat leerkrachten op

toetsen geen punten meer gaven, maar wel verbale feedback. In het tweede deel van zijn lezing reikte Black enkele handvatten aan die deel moeten uitmaken van een te ontwikkelen model over evaluatie in de klas. Centraal daarin staan de rol van de leerkracht en van de leerling en hun opvattingen over het leer-domein en het leerproces.

Net als voorgaande jaren was binnen het thema “Methodologie en Evaluatie” het onderwerp multiniveau-analyses duidelijk aanwezig. Enerzijds werd er een aantal inhoudelijke studies besproken. Zo wees Waterreus op het relatief instabiele karakter over de tijd van twee kernindicatoren op de kwaliteitskaart van de Onderwijsinspectie voor scholen uit het voortgezet onderwijs. Van Schooten e.a. onderzochten binnen het PRIMA-cohort-onderzoek de cognitieve en affectieve effecten bij leerlingen van de sociale, etnische en cognitieve klassamenstelling. Anderzijds werd er een aantal methodologische kanttekeningen geplaatst bij het gebruik van multiniveau-analyses voor het vergelijken van de kwaliteit van scholen. In het symposium “Scholen langs de meetlat” wees Verhelst op het feit dat bij multiniveau-analyses, school-effecten eigenlijk verwijzen naar niet-verklaarde variantie na controle voor instroomverschillen. Het is niet bewezen dat deze residuele schoolverschillen ook werkelijk duiden op verschillen in kwaliteit. Ook Web-bink wees op het fundamentele probleem om bij niet-experimentele data (zoals prestatieverschillen tussen scholen) ook causale conclusies te trekken. In de sessie over “Algemene Methodologie” wees Webbink op het belang van quasi-experimenten om causale effecten vast te stellen, bijvoorbeeld door het vergelijken van scholen die net boven of onder een financieringsnorm vallen. Hij gaf daarbij toe dat steekproef aantallen mogelijk een probleem kunnen zijn. Nog met betrekking tot multiniveau-analyses hield Glas in de sessie over itemresponstheorie (IRT) een pleidooi om schooleffecten te meten aan de hand van multiniveau-IRT-modellen. Op die manier kan onder meer beter de meetfout in de predictoren worden gemodelleerd, wat leidt tot betere schattingen.

Een andere opvallende aanwezige binnen het thema “Methodologie en Evaluatie” was

de Cito-groep, die daarmee de algemene bedrijfsregel illustreert dat productontwikkeling niet kan zonder goed onderzoek. In een symposium over “Computergestuurd adaptief toetsen (cat) in de praktijk” werd onderzoek voorgesteld naar de ontwikkeling van cat-toetsen. Deze toetsen hadden betrekking op een ruim gebied uit het onderwijsveld, namelijk de toetsen voor kleuters uit het leerlingvolgsysteem (Sluyten), een instaptoets voor de leesvaardigheid in het Turks voor de lagere klassen uit het voortgezet onderwijs (Duindam), toetsen voor Nederlands als tweede taal (Schuurs) en intake- en niveauvorderingstoetsen rekenen/wiskunde binnen de volwasseneneducatie (Verschoor). Ongetwijfeld zullen de verdere cat-ontwikkelingen op de komende ORD nog aan bod komen. In een sessie over evaluatie besprak Verschoor het gebruik van genetische algoritmen voor optimale toetsconstructie. Van Kuyk en Kamphuis rapporteerden over onderzoek dat de effectiviteit aantoonde van de Piramide-methode voor de stimulering van de voor- en vroegschoolse ontwikkeling van in het bijzonder allochtone kinderen en kinderen met laagopgeleide ouders. Tot slot kwam het Cito-leerlingvolgsysteem in twee presentaties aan bod. Sluyten en Verstralen bespraken de nieuwe methode van IRT-betrouwbaarheidsintervallen om de meetnauwkeurigheid van de toetsen uit het leerlingvolgsysteem bijkomend in kaart te brengen. Rymenans e.a. brachten verslag uit van een Vlaamse normeringsstudie voor de Drieminutentoets voor technisch lezen en de Schaal Vorderingen in Spellingvaardigheid.

Beroepsonderwijs, Bedrijfsopleidingen en Volwasseneneducatie

M. Mulder, Universiteit Wageningen

Het beroepsonderwijs, de bedrijfsopleidingen en de volwasseneneducatie worden momenteel gedomineerd door één trend: het competentiedenken. In het recente verleden is er nog maar weinig empirisch onderzoek gedaan naar competentiegericht onderwijs, terwijl de verwachtingen van dit concept toch hooggespannen zijn. Het was dan ook plezierig dat er tijdens de ORD redelijk veel onder-

zoek is gepresenteerd over competentieontwikkeling in het beroepsonderwijs en de bedrijfsopleidingen. Vandaar dat enkele van deze projecten hier dan ook nader worden belicht.

Van der Krogt presenteerde een onderzoek over de professionalisering van leraren basisonderwijs. Vanuit drie groepen theorieën ('human resource management' (HRM), organisatiestructuur, en kwaliteitsverbetering en -vernieuwing), zijn variabelen gekozen waarvan werd verwacht dat ze invloed zouden kunnen hebben op competenties van de leraren. De aanwezige competenties van de leraren zijn gemeten door directeurs van basisscholen te vragen in hoeverre onderscheiden competenties naar hun mening aanwezig waren in het schoolteam. Daarbij zijn de competentieprofielen voor leraren basisonderwijs van Berenschot gebruikt. Een interessant resultaat van het onderzoek is dat er een relatief sterke relatie geconstateerd is tussen HRM-initiatieven en beschikbare competenties. Er kunnen echter drie kanttekeningen bij het onderzoek worden geplaatst die betrekking hebben op de validiteit van de gebruikte competentieprofielen (competenties zijn vaak multidimensioneel), de validiteit van de oordelen van schoolleiders over de mate waarin hun teams beschikken over bepaalde competenties (competentieassessments geven een beter beeld) en de richting van de relatie tussen HRM-initiatieven en aanwezige competenties (leidt het geconstateerde gebrek aan competenties misschien tot meer HRM-initiatieven?).

Hoeve presenteerde vanuit een economisch structuurperspectief een onderzoek waarin de vraag centraal staat hoe het beroepsonderwijs eruit moet zien in een kennis-economie waarin innovatief vermogen concurrentiekracht bepaalt. Gesteld werd dat innovatief vermogen als gevraagde competentie een voor onderwijskundigen lastig probleem vormt, omdat het denken van veel onderwijskundigen in het beroepsonderwijs vaak begint bij de inhoudelijke doelen van opleidingen. Bij het thema *innovatie* zijn de inhoudelijke opleidingsdoelen vooraf echter onbekend. Wellicht biedt de performancebenadering onderwijskundigen in het be-

roepsonderwijs uitkomst. Deze benadering wordt al jaren aanbevolen en omvat de analyse van actuele en gewenste prestaties van organisaties, organisatieonderdelen en personen. Pas na die analyse wordt de vraag gesteld wat nodig is aan onderwijs en opleiding. Dat biedt onderwijskundigen in het beroepsonderwijs dus een ruimer kader dan het beperkte denken in termen van beroepscompetenties en opleidingsinhouden. Een ander kenmerk van de economische structuurontwikkeling die tijdens de presentatie niet werd belicht, is de ontwikkeling van werknemerschap naar ondernemerschap. Voor ondernemerschap zijn andere competenties van belang dan voor innovatie.

Kuijpers presenteerde een onderzoek over de loopbaangerichte competenties van werkenden. Interessant is dat uit het onderzoek blijkt dat er duidelijk onderscheid is tussen vermogens van mensen en hun gedrag, terwijl beide in de literatuur over competenties vaak worden samengenomen. Dat beide los staan van elkaar, komt overeen met de visie dat competenties 'performance requirements' zijn en niet de performances zelf. Een beperking van het onderzoek is dat het uitsluitend is gebaseerd op zelfpercepties van hoger opgeleiden. Welke invloed heeft de feitelijke loopbaan, en welke rol wordt daarbij gespeeld door de motivatie, intenties en ambities van mensen? De vraag is verder wat het onderwijskundig karakter van dit onderzoek is en of het niet ligt op het gebied van de personeelwetenschappen. De vraag op welke wijze de resultaten van het onderzoek kunnen worden toegepast op de vormgeving van onderwijs en opleiding, verdient nog afzonderlijke aandacht.

Van der Sanden e.a. presenteerden verschillende projecten op het gebied van de integratie van theorie en praktijk in het vmbo. Het blijkt dat veel scholen actief bezig zijn zelf vorm te geven aan een nieuw competentiegericht pedagogisch-didactisch ontwerp van dit beroepsonderwijs. Ze constateren dat er intensief begeleidend onderzoek nodig is om de scholen hierbij te helpen.

Beleid en Organisatie

G. Kelchtermans, Katholieke Universiteit Leuven

Bij de onderzoeksthema's op het mesoniveau van de school als organisatie, blijft de *taak en rol van de schoolleiding* veel aandacht krijgen. Schellekens e.a. presenteerden de eerste resultaten van hun onderzoek naar de 'job'-beleving van beginnende directies basis-onderwijs. Vanuit de vaststelling dat school-leiderschap een erg veeleisende job is, dat er zich vaak onvoldoende geschikte kandidaten aanbieden, en dat daarbij vrouwen sterk ondervertegenwoordigd zijn, ging Van Dartel na of duobanen een oplossing vormen voor dit probleem. Zowel vrouwelijke leerkrachten als schoolbesturen zien duidelijk voordelen in duobanen, maar een echte oplossing van het tekort op de arbeidsmarkt vereist een ruimer en meer doorgedreven taak- en functie-differentiatie (bijv. kansen voor leraren om ervaring op te doen in beleidstaken en zo eventueel ambitie voor het schoolleiderschap te ontwikkelen) en een actiever loopbaan-beleid.

Schoolleiders zijn de sleutelpersonen in het *lokale schoolbeleid*. Dit bleek onder meer uit de presentatie van Warmoes e.a. over het evaluatiebeleid in Vlaamse secundaire scholen. In die scholen blijkt nog steeds een duidelijke "toetscultuur" te bestaan (evaluatie dient vooral voor het beoordelen en veel minder voor het begeleiden van leerlingen). Naarmate het schoolbeleid meer leerling-gericht dan prestatiegericht is, blijkt ook de evaluatiepraktijk anders: meer overleg tussen leerkrachten, meer aandacht voor proces-evaluatie en voor vakoverschrijdende eind-termen.

De interactie tussen klaspraktijk en beleid op schoolniveau vormde ook het kader van andere bijdragen. Tolsma e.a. zoomden in op de problematiek van (te) zware boekentassen en het (ontbreken van een) schoolbeleid daaromtrent. Vercoulen en Akkerman onderzochten de factoren die het toepassen van ICT binnen de bestaande en nieuwe didactische werkwijzen stimuleren en beperken. In hun analyse werd het accent verlegd van de individuele eindgebruiker naar het groeps- en organisatieniveau. Met de provocerende vraag

"Valt er eigenlijk wat te sturen?" trok J. Kok een boeiend rondetafelgesprek op gang over de mogelijkheden en beperkingen om vanuit het schoolmanagement sturend/stimulerend in te werken op primaire processen (i.c. de implementatie van het Studiehuis).

Daarnaast is er de *complexe verhouding tussen het macroniveau (overheid en samenleving) en het mesoniveau (de lokale school)*. De gevolgen van het multi-etnisch karakter van de samenleving op de schoolkeuze (en daarmee op de spreiding van allochtone leerlingen) stonden centraal in het symposium van het Nederlandstalig Genootschap voor Internationale Vergelijkende Studies.

Rots e.a. onderzochten hoe de communicatie van de onderwijsoverheid geëvalueerd en gebruikt wordt door schoolleiders. Of-schoon men over het algemeen vrij tevreden is, blijkt de overheidscommunicatie duidelijk gemedieerd te worden door de aard van het schoolleiderschap. De omgang met de informatie blijkt immers sterk te verschillen tussen verschillende types schoolleiders (reactieve versus proactieve directies).

Het onderzoek van Vanhoof en Van Petegem over feedback van internationale onderwijsindicatoren naar individuele scholen wees uit dat indicatorenonderzoek niet alleen relevant is voor de overheid, maar dat de data ook voor individuele scholen een vertrekpunt voor schoolverbetering kunnen vormen.

Ten slotte kwam ook de problematiek van (de)centralisatie in het onderwijsbeleid aan bod in het onderzoek van Maslowski, waarin de beleidstheorie achter een aantal beleidsmaatregelen gereconstrueerd werd. Deze presentatie leidde tot een boeiend debat over de theorie en methodiek van beleidstheorie-analyse, en meer bepaald over hoe men met het onontkoombaar normatieve element daarin dient om te gaan. Vereist de taak van onderzoeker het innemen van een neutrale, technocratische positie? Of dient een analyse van een per definitie waardengebonden materie als onderwijsbeleid ook altijd de ideologisch-politieke dimensie mee te nemen?

Dit laatste debat was uitzonderlijk boeiend, omdat het conceptuele én methodologisch-deontologische kwesties aan de orde stelde, die ik miste in het overwegend beschrijvend en vaak nauwelijks conceptueel-theoretisch

ingebod karakter van veel presentaties (onder meer als gevolg van het karakter van kortlopend opdrachtonderzoek). Toch meen ik dat de ORD vooral reden van bestaan hebben als forum voor discussie én dus voor theoretisch en methodologisch debat. Voor presentatie en rapportering beschikken we immers nog steeds over een aantal Nederlandstalige wetenschappelijke onderwijskundige tijdschriften. Congres-methodisch betekent dit een voorkeur voor symposia en rondetafels, waarbij de indieners vooraf nadenken over onderlinge afstemming van de bijdragen én over de manier om het debat optimaal te organiseren. Ten slotte kan ook via theoretisch aangezette keynote-lezingen, zoals bijvoorbeeld die van Elchardus, een intellectueel stimulerend debat worden bevorderd.

Onderwijs en Samenleving

W. Meijnen, Universiteit van Amsterdam

Analoog aan de programmering van de ORD 2001 in Amsterdam, was aanvankelijk ook een thema "Onderwijs in de grote stad" gepland als een afsplitsing van het thema "Onderwijs en samenleving". Deze optie is wegens het gebrek aan inzendingen verlaten en de bijdragen, drie in getal, zijn als papersessie toebedeeld aan het moederthema.

Het aantal bijdragen was ook dit jaar weer aanzienlijk. De organisatiecommissie had ze ondergebracht binnen zes symposia, vijf papersessies en enkele posterpresentaties. De symposia hadden als onderwerp: (1) verschillen tussen kwaliteit van basisscholen, (2) het meritocratisch gehalte van het Nederlands voortgezet onderwijs, (3) de gevolgen van schoolcompositie voor het onderwijsaanbod en het cognitief en niet-cognitief functioneren van leerlingen in het basisonderwijs, (4) een symposium met als titel: "Krijgt de ene leerling beter onderwijs dan de andere; of haalt hij/zij er meer uit?", (5) een ander getiteld "Is de ene school beter dan de andere? Verschillende criteria in schooleffectiviteitsonderzoek" en (6) "Pedagogische doelstellingen van de school: twee jaar verder".

Vier van de zes symposia reflecteren de belangrijkste maatschappelijke discussie van de laatste jaren, te weten kwaliteitsverschil-

len tussen scholen en de oorzaken daarvan. Kwaliteitsverschillen die in het bijzonder te maken hebben met de *kwalificatiefunctie* van het onderwijs: het verwerven van kennis en vaardigheden. Twee symposia richtten zich meer op de *integratiefunctie*.

Gelet op het gegeven dat het publieke debat over het onderwijs zich in toenemende mate richt op de integratiefunctie (normen en waarden, "witte" en "zwarte" scholen) zal er tijdens de komende ORD's meer onderzoek gepresenteerd worden over dit onderwerp, is de voorspelling. Het onderzoek daaromtrent werd van een interessant theoretisch fundament voorzien in een keynote-lezing van Elchardus. Als onderwijsonderzoeker van onversneden sociologisch origine, problematiseerde hij de centrale thema's die de samenleving en dus ook het onderwijs (zouden) domineren: individualisering, autonomie en marktwerking. In een inspirerend betoog, doorspekt met empirische bevindingen uit eigen onderzoek, weerlegde hij tal van gangbare opvattingen over de huidige situatie en bekritiseerde hij ook de volgens veel beleidsmakers te volgen weg voor onderwijsvernieuwingen.

De papersessies hadden als onderwerp: (1) sociale determinanten en opbrengsten van onderwijs - deel 1, (2) sociale determinanten en opbrengsten van onderwijs - deel 2, (3) onderwijs in de grote stad, (4) scholen, loopbanen en rendement, (5) onderwijs in situaties van achterstand. Ook hier veel onderzoek naar de *kwalificatiefunctie* van het onderwijs.

In tal van bijeenkomsten werd hartstochtelijk gediscussieerd over het belang van uitkomsten. In het bijzonder als het om kwaliteitsverschillen tussen scholen ging. Zinvolheid, precisie van de resultaten en theoretische fundering leverden heftige debatten op. Dat was overigens niet bij alle symposia en papersessies het geval. Sommige bijdragen waren theoretisch en empirisch van een dusdanig niveau dat een zinvolle discussie onmogelijk was. Geen enkel forum in de zaal voelde zich dan aangesproken: noch de onderzoekers noch de mensen uit de praktijk of uit het beleid. Als er voor de zoveelste keer weer een inventarisatie werd gepresenteerd die niet afweek van die uit 1976, behalve het feit dat er andere jaartallen in voorkomen,

dan kwam de vraag op: hebben presentatoren geen gevoel voor wat interessante informatie is? De vraag kan natuurlijk ook op het bord van de beoordelaars gelegd worden. Kennelijk is het moeilijk om deze bijdragen er op voorhand uit te filteren.

Samenvattend: de kwaliteit van de bijdragen was zeer wisselend, de discussies soms zeer intens en de cumulatie van de kennisopbouw blijkt op dit terrein niet met grote sprongen voorwaarts te gaan. Het meest geïnspireerd werd ik door de de keynote-lezing van Elchardus, die organisatorisch niet onder dit thema viel, maar inhoudelijk veel te melden had.

Aan dit verslag hebben meegewerkt:

J. Buitink, R. Janssen, G. Kelchtermans, W. Kuiper, A. Lazonder, C. Masui, M. Mulder, W. Meijnen, M. Valcke en L. Verschaffel

Eindredactie:

L. Verschaffel (Katholieke Universiteit Leuven) en M. Valcke (Universiteit Gent)